

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اسلامی شیراز
دانشکده‌ی فرش

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته‌ی پژوهش هنر

عنوان:

بررسی تحلیلی تاثیر رسمیت یافتن مذهب تشیع بر هنر قالیبافی ایران در

عهد صفویه

نگارش / پژوهشگر:

احمد ینگه‌ی ملکی

استاد راهنما:

دکتر بهرام آجورلو

استاد مشاور:

جواد حسن پورنامی

مرداد ۱۳۹۲

بسمه تعالی

مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویی

چکیده پایان نامه

عنوان پایان نامه: بررسی تحلیلی تاثیر رسمیت یافتن مذهب تشیع بر هنر قالیبافی ایران در عهد صفویه

استاد راهنما: دکتر بهرام آجورلو

استاد مشاور: جواد حسن پورنامی

نام دانشجو: احمد ینگلی ملکی

شماره دانشجویی: ۹۰۱۳۱۸۱۶

کارشناسی ارشد

دکتری

تعداد صفحات: ۱۵۱

دانشکده: فرش

گروه: پژوهش هنر

تاریخ دفاع: ۱۳۹۲/۰۶/۲۳

تاریخ تصویب: ۹۱/۴/۲۴

چکیده:

تاثیر دین و مذهب بر هنر همواره یکی از مسائل اساسی و پرسشهای بنیادین در عرصه‌ی پژوهش هنر، بالاخص تاریخ هنر بوده است؛ در این میان تاثیراتی که دین (مذهب) می‌تواند بر هنر قالیبافی داشته باشد، تا به حال مورد تحقیق و بررسی قرار نگرفته است؛ به همین علت در این رساله تحولات مذهبی ناشی از تحولات سیاسی (تغییر دین رسمی یا دین دولتی) بر هنر قالیبافی ایران در گذار از تیموریان به صفویان بررسی می‌شود. چرا که زدودن دین از هنر و صنایع هنری (هنرهای کاربردی) که بعضاً خود باعث پیدایی یا تغییر آنها به شکلی که امروز مشاهده می‌شوند، شده است، امکان پذیر نمی‌باشد. به همین دلیل این دو سوال که آیا تغییر مذهب (از تسنن به تشیع) در گذار از دوران تیموری به صفوی اولاً بر روی طرح و ثانیاً بر روی رنگ و والور رنگی تاثیر داشته است؟! به عنوان سوالات اصلی این رساله انتخاب شدند. برای این سوالات دو فرضیه نیز در نظر گرفته شد که تغییر مذهب اولاً بر طرح و ثانیاً بر رنگ تاثیر داشته است. پاسخگویی به سوالات بر اساس دو روش تاریخ هنری و تاریخ اجتماعی-سیاسی انجام شده است که در این میان به منابع موجود قالیبافی که برای دوران تیموریان، فرشهای به تصویر کشیده شده در نگارگریهای آن دوران و برای دوران صفوی، فرشهای به دست آمده از آن دوران که هم اکنون در موزه‌های سراسر جهان نگهداری می‌شوند؛ و همچنین آثار متکلمان و فقهای اهل تسنن و تشیع رجوع شده است. در انتها این نتیجه حاصل شد که تغییر مذهب از تسنن به تشیع، حداقل می‌توانسته بر طرح‌های هنر قالیبافی تاثیر گذار بوده باشد.

کلید واژگان: قالی‌بافی، تشیع، تسنن، عهد صفوی، عهد تیموری، ایران.

دکتر بهرام آجورلو

تاریخ

امضا

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	فصل اول: مقدمات و کلیات
۵	۱-۱ تعریف مسئله و سوالهای پژوهش
۶	۲-۱ فرضیات پژوهش
۶	۳-۱ روش تحقیق
۶	۴-۱ شرح ضرورت ها و اهداف
۷	۵-۱ سوابق و ادبیات تحقیق
۸	۶-۱ مرور مختصر تحولات تاریخی گذر از عهد تیموری به صفوی
۸	۱-۶-۱ دوران تیموری
۸	۱-۱-۶-۱ گرایش های مذهبی عهد تیموری
۹	۲-۱-۶-۱ تحولات هنری عهد تیموری
۱۱	۲-۶-۱ دوران صفوی
۱۱	۱-۲-۶-۱ گرایش های مذهبی عهد صفوی
۱۲	۲-۲-۶-۱ تحولات هنری عهد صفوی
۱۶	۷-۱ همسان سازی مفهوم کلمات
۱۶	۱-۷-۱ فرش
۱۶	۲-۷-۱ قالی
۱۶	۱-۲-۷-۱ شیوهی لول بافت
۱۷	۲-۲-۷-۱ شیوهی بافت تخت

۱۷	..... ۳-۲-۷-۱ گره‌ی نامتقارن (فارسی)
۱۷	..... ۴-۲-۷-۱ گره‌ی متقارن (ترکی)
۱۸	..... ۳-۷-۱ گلیم
۱۹	..... فصل دوم: بررسی نظری تاثیر دین بر هنر
۲۰	..... ۱-۲ مقدمه
۲۰	..... ۱-۱-۲ دین
۲۱	..... ۲-۱-۲ هنر
۲۳	..... ۳-۱-۲ روابط هنر و دین
۲۵	..... ۴-۱-۲ هنر زیبا و هنر کاربردی
۲۶	..... ۲-۲ تاثیر دین بر هنر
۲۹	..... ۳-۲ تاثیر هنر بر دین
۳۱	..... ۴-۲ جمع بندی
۳۲	..... فصل سوم: آرا و نظرات متکلمان و فقهای اهل تسنن و تشیع در باب هنر
۳۳	..... ۱-۳ مقدمه
۳۴	..... ۲-۳ آرا و نظرات متکلمان و فقهای اهل تسنن
۳۴	..... ۱-۲-۳ صورتگری
۳۴	..... ۱-۱-۲-۳ حرمت مطلق
۳۵	..... ۱-۱-۱-۲-۳ روایاتی که به طور صریح از صورتگری نهی می‌کنند
	..... ۲-۱-۱-۲-۳ روایاتی که صورتگری را منشا نتایجی ناگوار چون خروج از اسلام و گرفتاری به سخت‌ترین عذاب الهی شمرده‌اند
۳۵	..... ۳-۱-۱-۲-۳ روایاتی که صورتگران را لعنت می‌کنند

- ۳-۲-۱-۴-۱ روایاتی که مزد صورتگری را تحریم می‌کنند ۳۵
- ۳-۲-۱-۴-۲ روایاتی که با حکایت یک واقعه تاریخی از حرمت صورتگری خبر می‌دهند ۳۶
- ۳-۲-۱-۴-۳ روایاتی که تزئین خانه‌ها به وسیله مجسمه و نقاشی نهی میکنند ۳۶
- ۳-۲-۱-۴-۴ روایاتی که دلالت دارند معصومین وجود تمثال را در خانه خوش نداشتند ۳۶
- ۳-۲-۱-۴-۵ روایاتی که دلالت دارند فرشتگان به خانه‌ای که دارای صورت و تمثال باشد، وارد نمی‌شوند ۳۷
- ۳-۲-۱-۴-۶ حرمت تصاویر و مجسمه‌ی موجودات زنده ۳۷
- ۳-۲-۱-۴-۷ جواز صورتگری موجودات جاندار ۳۸
- ۳-۲-۲-۱ رنگ ۴۰
- ۳-۲-۲-۲ کیفیت زیراندازی ۴۲
- ۳-۲-۳ آرا و نظرات متکلمان و فقهای اهل تشیع ۴۳
- ۳-۳-۱ صورتگری ۴۳
- ۳-۳-۱-۱ حرمت مطلق ۴۳
- ۳-۳-۱-۲ روایاتی که به طور صریح از صورتگری نهی می‌کنند ۴۳
- ۳-۳-۱-۳ روایاتی که صورتگری را منشا نتایج ناگوار چون خروج از اسلام و گرفتاری به سختترین عذاب الهی شمرده‌اند ۴۴
- ۳-۳-۱-۴ روایاتی که صورتگران را لعنت می‌کنند ۴۴
- ۳-۳-۱-۵ روایاتی که مزد صورتگری را تحریم می‌کنند ۴۴
- ۳-۳-۱-۶ روایاتی که با حکایت یک واقعه تاریخی از حرمت صورتگری خبر می‌دهند ۴۴

- ۳-۳-۱-۱-۶ روایاتی که تزیین خانهها به وسیلهی مجسمه و نقاشی نهی می‌کنند ۴۵
- ۳-۳-۱-۱-۷ روایاتی که دلالت دارند، معصومین وجود تمثال را در خانه خوش نداشتند
 ۴۵.....
- ۳-۳-۱-۱-۸ روایاتی که دلالت دارند فرشتگان به خانهای دارای صورت و تمثال باشد،
 وارد نمی‌شوند ۴۵
- ۳-۳-۱-۲ حرمت تصاویر موجودات جاندار ۴۶
- ۳-۳-۱-۳ جواز صورتگری موجودات جاندار ۴۸
- ۳-۳-۲ رنگ ۴۹
- ۳-۳-۳ کیفیت زیراندازی ۵۲
- ۳-۴ جمع بندی ۵۳
- فصل چهارم: بررسی هنر قالیبافی عهد تیموری ۵۵
- ۴-۱ مقدمه ۵۶
- ۴-۲ مدارک و منابع ۶۰
- ۴-۲-۱ تکه فرش موزهی بناکی آتن ۶۰
- ۴-۲-۲ مینیاتورها ۶۱
- ۴-۳ جمع بندی ۱۰۱
- فصل پنجم: بررسی هنر قالیبافی عهد صفوی ۱۰۲
- ۵-۱ مقدمه ۱۰۳
- ۵-۱-۱ دورهی شاه اسماعیل اول ۱۰۳
- ۵-۱-۲ دورهی شاه تهماسب اول ۱۰۴
- ۵-۱-۳ دورهی شاه عباس اول ۱۰۴

- ۱۰۵..... ۴-۱-۵ دوره‌ی پادشاهان پس از شاه عباس اول
- ۱۰۵..... ۲-۵ دسته بندی فرشهای صفوی بر اساس طرح و نقش
- ۱۰۵..... ۱-۲-۵ فرشهای ترنجی
- ۱۰۶..... ۲-۲-۵ فرشهای گلدانی
- ۱۰۷..... ۳-۲-۵ فرشهای درختی
- ۱۰۸..... ۴-۲-۵ فرشهای باغی
- ۱۰۸..... ۵-۲-۵ فرشهای شکارگاه
- ۱۰۹..... ۶-۲-۵ فرشهای بندی و قابی
- ۱۰۹..... ۷-۲-۵ فرشهای محرابی (جانمازی)
- ۱۱۰..... ۸-۲-۵ فرشهای حیواندار
- ۱۱۰..... ۹-۲-۵ فرشهای اسلیمی
- ۱۱۱..... ۱۰-۲-۵ فرشهای هرات
- ۱۱۱..... ۱۱-۲-۵ فرشهای افشان
- ۱۱۲..... ۱۲-۲-۵ فرشهای معروف به پولونزی (لهستانی)
- ۱۱۳..... ۱۳-۲-۵ فرشهای معروف به ایرانی-هندی
- ۱۱۳..... ۱۴-۲-۵ فرشهای معروف به پرتغالی
- ۱۱۴..... ۳-۵ دسته بندی فرشهای صفوی بر اساس اسلوب بافت
- ۱۱۶..... ۴-۵ مدارک و منابع
- ۱۴۱..... ۵-۵ جمع بندی
- ۱۴۳..... جمع بندی و نتیجه گیری
- ۱۴۷..... منابع و مآخذ

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۵۸.....	تصویر ۴-۱. استخوان بندی طرحهای تیموری (حصوری، ۱۳۷۶: ۱۲)
	تصویر ۴-۲. تکه فرش موزه‌ی بناکی آتن، ۳۵×۵۶ سانتی‌متر قرن نهم ه.ق (۱۵ م)
	http://nazmiyalantiquerugs.com/guide-to-antique-rugs-antique-rug-
۶۰.....	(guide/timurid-rugs/
	تصویر ۴-۳. «ضحاک ماردوش بر تخت» از شاهنامه‌ی دموت با فرشی دارای نقش حیوان، قدمت: اواسط
۶۱.....	سده هشتم ه.ق (حصوری، ۱۳۷۶: ۵۱)
۶۲.....	تصویر ۴-۴. نقشه‌ی فرش زیر پای ضحاک در تصویر ۴-۳ (حصوری، ۱۳۷۶: ۵۱)
	تصویر ۴-۵. مینیاتوری متعلق به نسخه‌ی آثار خواجه‌ی کرمانی، کار مکتب هرات، به تاریخ ۷۹۸ ه.ق،
۶۳.....	هنرمند: جنید نقاش سلطانی، محل نگهداری: کتابخانه‌ی بریتانیا (حصوری، ۱۳۷۶: ۶۸)
۶۴.....	تصویر ۴-۶. نقشه‌ی برگرفته از فرش داخل تصویر ۴-۵ (حصوری، ۱۳۷۶: ۶۹)
	تصویر ۴-۷. مینیاتوری متعلق به مثنوی همای و همایون خمسه‌ی خواجه‌ی کرمانی، کار مکتب هرات، به
۶۵.....	تاریخ ۷۹۸ ه.ق، هنرمند: جنید نقاش سلطانی، محل نگهداری: کتابخانه‌ی بریتانیا (حصوری، ۱۳۷۶: ۸۰)
۶۶.....	تصویر ۴-۸. نقشه‌ی فرش سمت داخل تصویر ۴-۷ (حصوری، ۱۳۷۶: ۸۱)
	تصویر ۴-۹. نقشه‌ی فرش سمت چپ همراه با حاشیه قابل مشاهده‌ی فرش سوم داخل تصویر ۴-۷،
۶۶.....	(حصوری، ۱۳۷۶: ۸۳)
	تصویر ۴-۱۰. مینیاتور ظریفی از مکتب هرات با مضمون داستان شیرین و خسرو، به تاریخ ۸۱۱ ه.ق،
۶۷.....	هنرمند: ناشناس، (حصوری، ۱۳۷۶: ۷۲)
	تصویر ۴-۱۱. نقشه‌ی فرشی که شیرین بر روی آن در حال دریافت تصویر خسرو می‌باشد (در سمت
۶۸.....	راست تصویر ۴-۱۰) (منبع: حصوری، ۱۳۷۶: ۷۹)
۶۸.....	تصویر ۴-۱۲. نقشه‌ی فرش سمت چپ در تصویر ۴-۱۰ (حصوری، ۱۳۷۶: ۷۳)

- تصویر ۴-۱۳. نسخه مینیاتوری مربوط به مثنوی همای و همایون، کار مکتب شیراز، به تاریخ ۸۲۳ ه.ق، هنرمند: ناشناس، کتابخانه‌ی دولتی برلین (حضور، ۱۳۷۶: ۶۴)..... ۶۹
- تصویر ۴-۱۴. نقشه‌ی فرش بر گرفته از مینیاتور تصویر ۴-۱۳ (حضور، ۱۳۷۶: ۶۵)..... ۷۰
- تصویر ۴-۱۵. مینیاتوری بسیار مشهور از مکتب تیموری، متعلق به حدود ۸۳۳ ه.ق، هنرمند: ناشناس، موزه-ی هنرهای زیبای بوستون (حضور، ۱۳۷۶: ۶۰)..... ۷۱
- تصویر ۴-۱۶. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور تصویر ۴-۱۵ (حضور، ۱۳۷۶: ۶۱)..... ۷۲
- تصویر ۴-۱۷. مینیاتوری از شاهنامه بایسنقری، کار مکتب هرات به تاریخ ۸۳۳ ه.ق، هنرمند: ناشناس، محل نگهداری: کاخ گلستان (حضور، ۱۳۷۶: ۶۶)..... ۷۳
- تصویر ۴-۱۸. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور تصویر ۴-۱۷ (حضور، ۱۳۷۶: ۶۷)..... ۷۴
- تصویر ۴-۱۹. مینیاتوری از مکتب هرات، متعلق به ۸۴۳ ه.ق، هنرمند: ناشناس، محل نگهداری: گالری سکالر (حضور، ۱۳۷۶: ۶۲)..... ۷۵
- تصویر ۴-۲۰. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور تصویر ۴-۱۹ (حضور، ۱۳۷۶: ۶۳)..... ۷۶
- تصویر ۴-۲۱. مینیاتوری از شاهنامه فردوسی، کار مکتب هرات، متعلق به حدود ۸۴۴ ه.ق، هنرمند: ناشناس، محل نگهداری: انجمن سلطنتی آسیایی (حضور، ۱۳۷۶: ۹۶)..... ۷۷
- تصویر ۴-۲۲. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور تصویر ۴-۲۱ (حضور، ۱۳۷۶: ۹۷)..... ۷۸
- تصویر ۴-۲۳. نسخه‌ی مینیاتوری مربوط به ظفرنامه، کار مکتب هرات، ۸۷۲ ه.ق. هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: گالری والتر (حضور، ۱۳۷۶: ۹۰)..... ۷۹
- تصویر ۴-۲۴. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور تصویر ۴-۲۳ (حضور، ۱۳۷۶: ۹۱)..... ۸۰
- تصویر ۴-۲۵. مینیاتوری متعلق به نسخه‌ای از خمسه امیر خسرو دهلوی، کار مکتب هرات، ۸۹۰ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: دابلین، کتابخانه‌ی چستریتی (حضور، ۱۳۷۶: ۵۶)..... ۸۱
- تصویر ۴-۲۶. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور ۴-۲۵ (حضور، ۱۳۷۶: ۵۷)..... ۸۲

- تصویر ۴-۲۷. مینیاتوری متعلق به نسخه‌ای از خمسه امیر خسرو دهلوی، کار مکتب هرات، ۸۹۰ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: دابلین، کتابخانه‌ی چستربیتی (حصوری، ۱۳۷۶: ۹۲) ۸۳.....
- تصویر ۴-۲۸. نقشه‌ی فرش موجود در نگاره ۴-۲۷ (حصوری، ۱۳۷۶: ۹۳) ۸۴.....
- تصویر ۴-۲۹. مینیاتوری متعلق به نسخه‌ای از خمسه امیر خسرو دهلوی، کار مکتب هرات، ۸۹۰ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: دابلین، کتابخانه‌ی چستربیتی (حصوری، ۱۳۷۶: ۱۰۲) ۸۵.....
- تصویر ۴-۳۰. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور تصویر ۴-۲۹ (حصوری، ۱۳۷۶: ۱۰۳) ۸۶.....
- تصویر ۴-۳۱. مینیاتوری متعلق به نسخه‌ای از خمسه امیر خسرو دهلوی، کار مکتب هرات، ۸۹۰ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: دابلین، کتابخانه‌ی چستربیتی (حصوری، ۱۳۷۶: ۱۱۰) ۸۷.....
- تصویر ۴-۳۲. نقشه‌ی فرش داخل مینیاتور ۴-۳۱ (حصوری، ۱۳۷۶: ۱۱۱) ۸۸.....
- تصویر ۴-۳۳. مینیاتوری در نسخه‌ای از بوستان سعدی، کار مکتب هرات، ۸۹۳ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: قاهره، کتابخانه‌ی ملی مصر (حصوری، ۱۳۷۶: ۹۸) ۸۹.....
- تصویر ۴-۳۴. نقشه‌ی فرش داخل نگاره‌ی ۴-۳۳ (حصوری، ۱۳۷۶: ۹۹) ۹۰.....
- تصویر ۴-۳۵. مینیاتوری از شاهنامه‌ی مربوط به سلطان میرزا علی گیلانی، ۸۹۵ ه.ق، هنرمند: ناشناس، محل نگهداری: موزه‌ی هنر و رُسستر (حصوری، ۱۳۷۶: ۸۶) ۹۱.....
- تصویر ۴-۳۶. نقشه‌ی فرش درون تصویر ۴-۳۵ (حصوری، ۱۳۷۶: ۸۷) ۹۲.....
- تصویر ۴-۳۷. مینیاتوری از نسخه‌ای از خمسه‌ی نظامی، کار مکتب هرات، به تاریخ ۸۹۹ ه.ق، هنرمند: میرک خراسانی، محل نگهداری: کتابخانه‌ی بریتانیا (حصوری، ۱۳۷۶: ۷۰) ۹۳.....
- تصویر ۴-۳۸. نقشه‌ی فرش داخل تصویر ۴-۳۷ (حصوری، ۱۳۷۶: ۷۱) ۹۴.....
- تصویر ۴-۳۹. مینیاتوری در نسخه‌ای از خسرو و شیرین نظامی، کار مکتب هرات، به تاریخ ۸۹۹ ه.ق، هنرمند: میرک خراسانی، محل نگهداری: کتابخانه‌ی بریتانیا (حصوری، ۱۳۷۶: ۸۴) ۹۵.....
- تصویر ۴-۴۰. نقشه‌ی فرش داخل تصویر ۴-۳۹ (حصوری، ۱۳۷۶: ۸۵) ۹۶.....

- تصویر ۴-۴۱. مینیاتوری از خمسه‌ی نظامی، کار مکتب هرات، به تاریخ ۸۹۹ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد یا شاگردش شیخ زاده، محل نگهداری: موزه‌ی بریتانیا (حضور، ۱۳۷۶: ۹۴)..... ۹۷
- تصویر ۴-۴۲. نقشه‌ی فرش داخل تصویر ۴-۴۱ (حضور، ۱۳۷۶: ۹۵)..... ۹۸
- تصویر ۴-۴۳. مینیاتوری در نسخه‌ای از خمسه نظامی، کار مکتب هرات، به تاریخ ۸۹۹ ه.ق، هنرمند: کمال الدین بهزاد، محل نگهداری: کتابخانه‌ی بریتانیا (حضور، ۱۳۷۶: ۱۰۰)..... ۹۹
- تصویر ۴-۴۴. نقشه‌ی دو حاشیه‌ی قابل مشاهده در تصویر ۴-۴۳ (حضور، ۱۳۷۶: ۱۰۱)..... ۱۰۰
- تصویر ۵-۱. فرش شکارگاه، ۳۳۵×۶۸۲ سانتیمتر، محل بافت: تبریز، تاریخ بافت: ۹۴۹ یا ۹۲۹ ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی پولدی پتزولی میلان (<http://content.lib.washington.edu/cdm4>)..... ۱۱۶
- تصویر ۵-۲. فرش ابریشمی ترنجدار، ۱۹۳×۲۲۸ سانتیمتر، محل بافت: تبریز، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: متقارن، موزه‌ی ایران باستان (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۵۵)..... ۱۱۷
- تصویر ۵-۳. قالی چلسی، ۳۱۶×۵۴۰ سانتیمتر، محل بافت: کاشان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی ویکتوریا و آلبرت لندن
(<http://collections.vam.ac.uk/item/O85144/chelsea-carpet-carpet-unknown/>)..... ۱۱۸
- تصویر ۵-۴. فرش شیخ صفی اردبیلی، ۱۰۲۸×۵۳۴ سانتیمتر، محل بافت: احتمالاً کاشان، تاریخ بافت: ۹۴۶ ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی ویکتوریا و آلبرت لندن
<http://collections.vam.ac.uk/item/O54307/the-ardabil-carpet-carpet->
(unknown)..... ۱۱۹
- تصویر ۵-۵. فرش ترنجدار اسلیمی، ۴۱۲×۸۰۲ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک
(www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/450716)..... ۱۲۰
- تصویر ۵-۶. ابریشمی شکارگاهی، ۲۵۶×۴۸۰، ۱، ۲۵۶×۴۸۰ سانتیمتر، محل بافت: کاشان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنرهای زیبا-بوستن

- <http://amica.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/AMICO~1~1~22207~>
- ۱۲۱..... (67222)
- تصویر ۵-۷. فرش ترنجدار بندی، ۳۳۰×۷۵۱ سانتیمتر، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/445996)
- ۱۲۲..... (collections/445996)
- تصویر ۵-۸. فرش ابریشمی ترنجدار، ۱۹۵×۲۰۴ سانتیمتر، محل بافت: تبریز، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: متقارن، موزه‌ی ایران باستان (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۵۱)
- ۱۲۳.....
- تصویر ۵-۹. فرش باغی (نیمه فرش)، ۳۵۰×۴۱۰ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنرهای تزئینی پاریس (www.savepasargad.com/2011-pix/sarve/sarv2/13.jpg)
- ۱۲۴..... (pix/sarve/sarv2/13.jpg)
- تصویر ۵-۱۰. فرش ابریشمی ترنجدار، ۱۷۰×۲۵۰ سانتیمتر، محل بافت: تبریز، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن ده ه.ق، گره: متقارن، موزه‌ی هنرهای تزئینی پاریس (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۴۸)
- ۱۲۵.....
- تصویر ۵-۱۱. فرش جانمازی، ۱۰۵×۱۶۱ سانتیمتر، محل بافت: تبریز، تاریخ بافت: قرن ده ه.ق، گره نامتقارن، موزه‌ی متروپولیتن نیویورک (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/446951)
- ۱۲۶..... (collections/446951)
- تصویر ۵-۱۲. ابریشمی حیواندار، ۱۷۸×۲۴۱ سانتیمتر، محل بافت: کاشان، تاریخ بافت: نیمه‌ی دوم قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک
- ۱۲۷..... (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/446642)
- تصویر ۵-۱۳. فرش امپراطور، ۳۳۹,۱×۷۵۹,۵ سانتیمتر، محل بافت: احتمالاً هرات، تاریخ بافت: نیمه‌ی دوم قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک
- ۱۲۸..... (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/450509)
- تصویر ۵-۱۴. فرش شکارگاهی، ۲۷۰×۳۷۵ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان، تاریخ بافت: نیمه‌ی دوم قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنرهای تزئینی پاریس (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۸۰)
- ۱۲۹.....

- تصویر ۵-۱۵. جانمازی، ۱۹۵×۱۰۸ سانتیمتر، محل بافت: احتمالاً کاشان، تاریخ بافت: اواخر قرن ده ه.ق، گره: متقارن، موزه‌ی ایران باستان (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۶۳) ۱۳۰
- تصویر ۵-۱۶. فرش ابریشمی حیواندار، ۲۳۳×۱۶۸ سانتیمتر، محل بافت: احتمالاً اصفهان، تاریخ بافت: اواخر قرن ده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی فرش ایران (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۸۷) ۱۳۱
- تصویر ۵-۱۷. فرش حیواندار، ۲۳۳×۱۶۸ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان، تاریخ بافت: اوایل قرن یازده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی فرش ایران (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۸۸) ۱۳۲
- تصویر ۵-۱۸. گلدانی جوشقانی، ۵۱۹×۳۳۰ سانتیمتر، محل بافت: جوشقان یا کرمان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن یازده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی ویکتوریا و آلبرت لندن
..... ۱۳۳ (<http://collections.vam.ac.uk/item/O98834/carpet-unknown/>)
- تصویر ۵-۱۹. فرش لچک ترنج با طرح حیوان، ۶،۶×۲۱۴،۶ سانتیمتر، محل بافت: کاشان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن یازده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک
..... ۱۳۴ (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/450506)
- تصویر ۵-۲۰. افشان گل عباسی، ۵۶۰×۳۵۴ سانتیمتر، محل بافت: مشهد، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن یازده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی آستان قدس رضوی-مشهد (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۸۳) ۱۳۵
- تصویر ۵-۲۱. قالی پرتغالی، ۸،۸×۴۱۰،۴ سانتیمتر، محل بافت: خراسان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن یازدهم ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک
..... ۱۳۶ (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/450528)
- تصویر ۵-۲۲. فرش پولونزی (لهستانی)، ۶،۶×۴۰۶،۸ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان یا کاشان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن یازده ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنر متروپولیتن نیویورک
..... ۱۳۷ (www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/451025)
- تصویر ۵-۲۳. قالی ایرانی-هندی، ۱۴۱×۲۰۲ سانتیمتر، محل بافت: احتمالاً اصفهان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن یازدهم ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی هنرهای زیبا-بوستن
..... ۱۳۸ (www.mfa.org/collections/object/indo-persian-carpet-49162)

تصویر ۵-۲۴. فرش جانمازی (محرابی)، ۹۹×۱۵۹ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان یا کاشان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن دوازدهم ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی فرش ایران (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۱۴۷) ... ۱۳۹

تصویر ۵-۲۵. فرش جانمازی (محرابی)، ۱۰۰×۱۳۹ سانتیمتر، محل بافت: اصفهان، تاریخ بافت: نیمه‌ی اول قرن دوازدهم ه.ق، گره: نامتقارن، موزه‌ی فرش ایران (هنر قالی‌بافی ایران، ۱۳۵۷: ۱۴۸) ۱۴۰

مقدمه

در حوزه‌ی مطالعات هنری و نقد هنر، یکی از مباحثی که نویسندگان و منتقدین باز کرده و به گونه‌های مختلف در رابطه با آن اظهار نظر کرده‌اند، در ارتباط با روابطی است که دین و باورهای مذهبی با هنر و هنرمندان در طول تاریخ هنر داشته‌اند؛ به طور مثال ارنست گامبریچ در کتاب «تاریخ هنر» در رابطه با این روابط، به ترتیب به تأثیرات دین مسیح بر هنر و سپس دین اسلام و حتی ادیان رایج در خاور دور می‌پردازد و نمونه‌هایی را نیز مرتبط با این بحث می‌آورد، به طور مثال خلق زینت کاری‌های تور بافت، معروف به «عربانه» را ناشی از سختگیری‌های دین اسلام در رابطه با تصویر پردازی می‌داند و یا اینکه هنر مسیحیان چگونه در خدمت آموزه‌های دینی آنان قرار گرفته است (گامبریچ، ۱۳۸۰: ۱۳۵-۱۲۱). مثال ملموس دیگری که در این رابطه می‌توان آورد، هنر معماری است. به طور مثال، ضرورت یا عدم ضرورت نیاز به مکان ویژه برای انجام دادن عبادات یک آیین، موجب پیشرفت یا عدم پیشرفت این هنر گردیده است. به عنوان نمونه، آیین ودایی هند، داشتن محل سرپوشیده را برای پرستش، لازم نمی‌دانسته است؛ اما آیین بودایی، معتقد به حفظ اشیاء و بقایای انسانهای مقدس است؛ و ساختمان سازی، در این عقیده تشویق می‌گردد. حتی کوچکی یا بزرگی معابد نیز بر اساس باورهای دینی بوده است. خدایان یونان که مظهر قدرت‌های طبیعی بوده‌اند، معابد کوچک و محدود دارند، این در حالی است که معابد مسیحیان و مساجد مسلمانان، به دلیل آن که خدایشان بزرگ و بی‌نهایت است، فراخ است و با برج و مناره‌اش می‌خواهد از میان تمام ساختمانهای اطراف خود، به طرف آسمان برود. یا در مثالی دیگر، صنعت و هنر محراب سازی و تزیینات محراب در مساجد مسلمین، تأثیر مستقیم آموزه‌های دینی بر معماری محسوب می‌شود (ر.ک. سجادی، ۱۳۸۵).

نمی‌توان منکر این شد که در طول تاریخ، برخی ادیان، بعضی هنرها را از صحنه‌ی جامعه حذف کرده‌اند و در قبال آن به توسعه‌ی هنرهای دیگر پرداخته‌اند؛ به گونه‌ای که هر زمان، در یک مرکز دینی، عناصر معتقد به کلام، بر عناصر معتقد به ماده، چیره شده است؛ و یا عدم رشد هنرهایی مانند نقاشی و مجسمه سازی را در پی داشته است؛ و یا برای مثال در مقابل، خوشنویسی و تذهیب - که جزو هنرهای تزیینی به حساب می‌آیند - درخشش بیشتری یافته‌اند.

با توجه به این که هیچگاه در تاریخ گذشته ایران، تضادی میان دین و دولت بر قرار نبوده و همیشه میان سیاست و مذهب نسبت مستقیم و معناداری وجود داشته، و سیاست گذاری‌های این

دولت‌ها به خصوص دولت صفوی بر اساس دستورات مذهبی بوده است؛ و همچنین بالیدن قالبیابی ایران در چنین بستری؛ می‌توان گفت که این هنر نیز می‌توانسته تحت تاثیر دین و مذهب قرار گرفته باشد. اما با توجه این که تا به حال پژوهش جامع و مانعی در این زمینه صورت نگرفته و خلا چنین پژوهشی در این حوزه احساس می‌شود، بنابراین در این پژوهش چگونگی تاثیر تحولات مذهبی ناشی از تحولات سیاسی (تغییر دین رسمی یا دین دولتی) بر هنر قالبیابی ایران در گذار از تیموریان به صفویان در ذیل دو سوال زیر بررسی شده است.

۱- آیا تغییر مذهب رسمی از تسنن به تشیع در گذار از عهد تیموری به صفوی باعث بروز تغییرات در نقوش فرش نیز شده است؟

۲- آیا تغییر مذهب رسمی از تسنن به تشیع در گذار از عهد تیموری به صفوی باعث بروز تغییرات در رنگ، تونالیته و والور رنگهای فرش شده است؟

برای پاسخگویی به دو سوال بالا پنج فصل در نظر گرفته شد که عبارتند از:

فصل اول (مقدمات و کلیات): در این فصل به شرح فرضیات، ضرورت‌ها و روش انجام تحقیق و در انتها به تاریخچه‌ای از هنر، فضای مذهبی و تحولات آن در دوره‌ی صفوی و تیموری پرداخته شده است.

فصل دوم (بررسی نظری تاثیر دین بر هنر): این فصل درصدد پاسخگویی به این سوال است که چه روابطی بین دو حوزه‌ی دین و هنر (در معنای عام) متصور است؟ لذا در این فصل ابتدا تعاریفی از این دو حوزه آورده شده و سپس به شرح روابط ممکن بین دو حوزه پرداخته شده است.

فصل سوم (آرا و نظرات متکلمان و فقهای اهل تسنن و تشیع در باب هنر): در این فصل به احادیث و روایت‌هایی از دو مذهب تسنن و تشیع پرداخته شده است که ارتباطی با هنر فرش‌بافی به صورت مستقیم و غیر مستقیم می‌توانند داشته باشند. لذا در این فصل با تقسیم احادیث به دو بخش روایت‌های اهل تسنن و تشیع در ذیل سه مبحث تصویرگری، رنگ و کیفیت زیراندازی، به بررسی آنها پرداخته شده است.

فصل چهارم (بررسی هنر قالبیافی عهد تیموری): در این فصل آن چنان که از نام آن پیداست ابتدا به تاریخچه‌ای از این هنر در دوران تیموری پرداخته شده و سپس نمونه‌های قابل استخراج از نگارگری این دوران آورده شده است. لازم به ذکر است که در شرح نمونه‌های این فصل مباحث فقهی و مذهبی آورده شده در فصل سوم نیز مد نظر بوده است.

فصل پنجم (بررسی هنر قالبیافی عهد صفوی): در این فصل نیز به تاریخچه‌ی فرشهای صفوی و تعاریفی از انواع فرش‌های به دست آمده از دوران پرداخته شده است و سپس نمونه‌هایی از فرش‌های این دوران آورده شده که در بررسی و مطالعه‌ی آنها مباحث فقهی و مذهبی مد نظر بوده است. همچنین به تطابق‌های نمونه فرش‌های تیموری و صفوی نیز پرداخته شده است.

مختصراً در انتها این جمع‌بندی حاصل شده است که هنر فرش‌بافی تحت تاثیر دین و مذهب بوده است، اما این تأثرات در دوره‌های مختلف، متفاوت بوده است، لذا می‌توانسته از دوره‌ی به دوره‌ی دیگر تغییرات قابل توجهی در آن مشاهده کرد، که شرح مفصل آن در قسمت جمع‌بندی و نتیجه‌گیری آمده است.

لازم به ذکر است که دین دو وجه قدسی فراتاریخی و تاریخی عرضی دارد. بدین سان، از آن حیث که دین در جامعه عمل می‌کند و در فرآیند تاریخ قرار می‌گیرد، با وجوه تاریخی و اجتماعی مرتبط می‌شود. اگر ما از نگاهی تاریخی و جامعه‌شناختی دین و تأثیرات آن بر هنر را مورد مطالعه قرار می‌دهیم، به هیچ وجه نفی وجه قدسی دین نیست.

فصل اول: مقدمات و کلیات

- ۱- تعریف مسئله و سوالهای پژوهش
- ۲- فرضیات پژوهش
- ۳- روش تحقیق
- ۴- شرح ضرورت‌ها و اهداف
- ۵- سوابق و ادبیات
- ۶- مرور مختصر تحولات تاریخی گذر از عهد تیموری به صفوی
- ۷- همسان سازی مفهوم کلمات

۱-۱ تعریف مسئله و سوالهای پژوهش

تأثیر دین و مذهب بر هنر همواره یکی از مسائل اساسی و پرسشهای بنیادین در عرصه‌ی پژوهش هنر بالاخص تاریخ هنر بوده است؛ بنابراین در این پژوهش چگونگی تأثیر تحولات مذهبی ناشی از تحولات سیاسی (تغییر دین رسمی یا دین دولتی) بر هنر قالیبافی ایران در گذار از تیموریان به صفویان بررسی می‌شود؛ زیرا فرش از طرفی یکی از مهمترین صناعات ایران دوران اسلامی است و از طرف دیگر دارای شماری از خصوصیات مردمی، اجتماعی، صنعتی و اقتصادی است که سبب می‌شود تا در صنعت و هنر قالیبافی یک شبکه‌ی وسیع اقتصادی و اجتماعی شکل بگیرد، که خصوصیات یک چنین شبکه‌ای مردمی، اجتماعی، صنعتی و اقتصادی بودن است که از تأثیرات سیاست و مذهب دور نیست. به همین دلیل، فرش به عنوان موضوع اصلی این پژوهش انتخاب شده است. همچنین مورد مطالعاتی در بین ادوار مختلف، عهد صفویه با تأکید بر گذار از تیموریان به صفویان انتخاب شده است؛ چرا که در این مقطع تاریخی یک تحول مهم سیاسی به موازات یک تحول مهم مذهبی - فرقه‌ای رخ داده است که گذار رسمیت مذهب تسنن به تشیع اثنی عشری (دوازده امامی) است؛ و هم اینکه بدون تردید، یکی از دوره‌های مهم تاریخی ایران، هم به لحاظ تأمین‌کننده‌ی استقلال و هویت ملی-دینی و هم تأثیر شگرف آن در فرهنگ مذهبی جاری، دوره صفوی است که در این دوران، مذهب شیعه نقش محوری در سیاست گذاری حکومت ایفا می‌کند.

با در نظر گرفتن این نکته، این پژوهش درصدد بیان علت تمامی تغییرات طرح و رنگ فرش در گذر از عهد تیموری به صفوی نیست، بلکه توجه آن تنها بر بررسی تغییراتی است که این گذار مذهبی علت بروز آنها بوده است، چرا که این تغییرات و تأثیرات احتمالی می‌تواند از جنبه‌های تکنیک و ابعاد و مصالح و شبکه‌ی توزیع و امثالهم بحث شود. پس با توجه به شرحی که در بیان مسئله رفت، دو سوال زیر به عنوان سوالات اصلی این پژوهش انتخاب شده است:

۱- آیا تغییر مذهب رسمی از تسنن به تشیع در گذار از عهد تیموری به صفوی باعث بروز تغییرات در نقوش فرش نیز شده است؟

۲- آیا تغییر مذهب رسمی از تسنن به تشیع در گذار از عهد تیموری به صفوی باعث بروز تغییرات در رنگ، تونالیت و والور رنگهای فرش شده است؟